

(практичні) заняття, на яких самими викладачами з переважної більшості навчальних дисциплін заохочується пізнавальна репродукція), що перетворює сам навчальний процес на відтворення пізнавальних уявлень.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В.П. Андрущенко. – К. : Знання України, 2004. – 804 с.
2. Батченко Л.В. Трансформаційні процеси в освіті України / Л.В. Батченко. – Донецьк : ІЕП, 1996. – 39 с.
3. Болонський процес у фактах і документах / упоряд.: М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабин. – Київ ; Тернопіль : Вид-во ТДПУ ім. В. Гнаюка, 2003. – 52 с.
4. Гавриленко І.М. Соціологія освіти : навч. посіб. / І.М. Гавриленко, О.Л. Скідін. – Запоріжжя : Етта – Пресс, 1998. – 389 с.
5. Журавський В.С. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти / В.С. Журавський, М.З. Згуровський. – К. : ІВЦ “Видавництво “Політехніка”, 2003. – 200 с.
6. Заходи щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004–2005 роки / Додаток до Наказу МОН України № 49 від 23.01.2004 р.
7. Каленюк І.С. Рух Європи до суспільства знань, Болонський процес і Україна / І.С. Каленюк, К.В. Корсак // Вища освіта України. – 2004. – №3. – С. 22–28.
8. Кривега Л.Д. Социологическая диагностика преподавательского труда в Украине / Л.Д. Кривега // Вопросы социологической диагностики высших учебных заведений. – 1995. – Вып. 1. – С. 34–38.
9. Луговий В.І. Управління освітою : навч. посіб. [для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності “Державне управління”] / В.І. Луговий. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – 302 с.
10. Лукашевич Н.П. Соціологія освіти : конспект лекцій / Н.П. Лукашевич, В.Т. Солодков ; под ред. Н.П. Лукашевича. – К. : МАУП, 1997. – 224 с.
11. Мазак А.В. Освіта як перетворюючий фактор суспільного розвитку / А.В. Мазак // Вища освіта України. – 2008. – №4 (Додаток 1). – С. 119–122.
12. Матеріали наук.-практ. семінару “Кредитно-модульна система підготовки фахівців у контексті Болонської декларації” (Львів, 21–23 листопада 2003 р.) – Л. : Львівська політехніка. – 111 с.

Стаття надійшла 20.12.2011 р.

УДК 008

Е.М. Кучменко,

доктор історичних наук, професор

(Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ)

Культура та її трансформаційні виклики

В статті розглядаються питання культури, політики в її царині, зіставлення цивілізації, культури в сучасному глобальному просторі.

Ключові слова: культура, цивілізація, політика, ідентифікація, глобалізація, мультикультура.

Перетворення культури на арену інтенсивних політичних зіткнень є одним із цікавих аспектів нашого сучасного стану. Ми кожен день маємо справу із “зіткненнями”, якщо не з війнами, на ґрунті культури. Це відбивається на завоюванні права різних субкультур висловлювати в будь-який спосіб своє бачення та виявляти реакцію на різні політичні, економічні, соціальні, культурні трансформації, які супроводжують зародження й розвиток нового витка цивілізаційного процесу в сучасному глобальному просторі (від суперечок про те, як зберегти історичну пам'ять за допомогою витворів мистецтва, зміст яких для різних культурних груп дуже варіюється, до дебатів з приводу викладання історії в межах мультикультурних навчальних планів). Як зазначав В. Гавел, це ще зовсім слабка цивілізація, вона молода, нова і вразлива. За своєю суттю, цей свіжий покрив всевітньої цивілізації ледь-ледь приховує під собою

багатоще розмаїття культур, народів, релігійних світів, традицій та історично сформованих підходів – усього того, що в певному розумінні камуфлюється ним [1]. І за іронією долі, поширення глобалізації супроводжують нові форми протидії і боротьби, а також вимоги зберегти право покластися стародавнім богам і наслідувати старим святим процтвам.

Згідно з В. Гавелом, всевітня цивілізація не була б достойна власного імені, якби не могла певним чином належати до різних своєрідних культурних і цивілізаційних сфер. Новій глобальній цивілізації потрібно усвідомити себе як мультикультурну і багатополарну. І справді, сучасність відмічена появою в усьому світі нових форм політики, яка спрямована на посилення ідентичності. Ці нові форми поглиблюють і посилюють вікові суперечності між принципами універсальності (захист фундаментальних прав), які були проголошені ще американською і французькою революціями, та

потребою рахуватися з національною, етнічною, релігійною, тендерною, “расовою” і мовною специфікою. Конфлікти, в основі яких лежить проблема ідентичності, відбуваються аж ніяк не тільки на зовнішніх кордонах нових національних держав, що виникли у ході дезінтеграції регіональних режимів, подібних до комунізму радянського типу у Східній і Центральній Європі, в Центральній Азії чи на африканському континенті, де національні держави являють собою дуже крихку інституцію з менш ніж півстолітньою історією (Руанда, Уганда, Конго і т. ін.). Подібні конфлікти відбуваються і в межах зрілих ліберальних демократій. З кінця 1970-х років вимоги визнати гендерні, расові, мовні, етнічні ознаки та сексуальну орієнтацію як основу для самоідентифікації особистості кидають виклик легітимності конституційних демократій, які вже устоялися.

Відбиваючи суспільну динаміку, ми тільки починаємо розуміти, що глобальна інтеграція розвивається поряд із соціокультурною дезінтеграцією,

© Кучменко Е.М., 2012

відродженням різних проявів сепаратизму, а також міжнародним тероризмом. Зрозуміло, що тенденція до зростання економічної, культурної і соціальної однорідності не перший раз в історії людства зустрічає опір і протидію, протести й переоцінку з боку тих, хто намагається зберегти автономію власного способу життя та свою систему цінностей. Досить згадати про опір робітничого класу і селянства наступу ранньої стадії промислового капіталізму в Західній Європі, а незалежно від того, чи називаємо ми сучасні рухи "боротьбою за визнання" (Ч. Тейлор, Н. Фрезер і А. Хоннет), "рухами за ідентичність чи особливість" (А. Янг, У. Консолі) чи "рухами за культурні права і мультикультурне суспільство" (У. Кімліка), вони сигналізують про нові політичні підходи, які виводять проблеми культурної ідентичності в їх найширшому розумінні на перший план політичного дискурсу.

Змагання різних груп стосовно того чи іншого аспекту їх культурної ідентичності в публічній сфері країн капіталістичної демократії вплетені в типові сутички, які виникають з приводу перерозподілу і визнання.

У нашій роботі ми звертаємося до викликів, які стоять перед теорією і практикою ліберальної демократії, тобто співіснування в одному й тому ж часовому та політичному просторі численних рухів, які Д. Тьюллі називає "дивним розмаїттям" нашого часу [2]. Дотримуючись тієї точки зору, що зіткнення культур відбувається в процесі відстоювання соціальних традицій, ми підтримуємо точку зору С. Бенхабіб [3], а саме, що відповіддю на це "дивне розмаїття" є невинуватий нормативізм значної частини сучасної політичної теорії. Інакше кажучи, ми маємо надто поспішну ідентифікацію тих чи інших груп, нездатність з'ясувати смисл культурної ідентичності і зверхність до соціологічної та історичної літератури. Тут панує методологічний "конструктивізм". Непродуманий нормативізм проявляється в поспішних політичних рекомендаціях, які загрожують законсервувати існуючі групові різниці.

На противагу цьому С. Бенхабіб пропонує модель узгоджувальної демократії, яка припускає максимальну широкі – у межах та з використанням інститутів і об'єднань громадянського суспільства – культурне суперництво в публічній сфері. Відстоюючи конституційний і правовий універсалізм на рівні держави, слід вважати, як вважає Бенхабіб, що певні форми правового

плюралізму й інституційного розподілу влади за рахунок надання частини повноважень регіональним і місцевим парламентам цілком сумісні з підходами, які передбачають узгоджувальну демократію. Вона розглядає різницю між тим, чим займаються розробники демократичної теорії і теоретики мультикультуралізму. При цьому Бенхабіб переконана, що більшість мультикультуралістів повністю підтримують демократичні порядки й інститути [3]. Культура стала загальнозживаним синонімом ідентичності, її характерною і визначальною ознакою. Зрозуміло, що культура завжди була знаком соціальної диференціації. Але новим виявляється те, що тепер групи, які формуються навколо подібних знаків ідентичності, вимагають від держави та її органів правового визнання та надання їм ресурсів для збереження і захисту своїх культурних особливостей. Політика визнання ідентичності втягує держави в культурні війни.

Проте слід відзначити, що ми порізно розставляємо акценти і вважаємо пріоритетними різні принципи. Більшість фахівців, які працюють в галузі теорії демократії, схвально ставляться до боротьби за визнання та до рухів за набуття ідентичності чи особливості у тому розумінні, в якому вони ототожнюються з рухами за демократію, за значну соціальну і політичну справедливість, культурну рухливість. Ми вважаємо, що рухи на підтримку чистоти культурних форм вступають у суперечність як із демократичним, так і з більш глибоким епістемологічним міркуванням. З філософської точки зору викликає сумнів чистота культур і сама можливість ідентифікувати їх як осмислено уособлені цілісності. Ми вважаємо, що культури являють собою сукупність елементів людської діяльності в плані осмислення і репрезентативності організації та інтерпретації (дійсності), яка розколюється на частини завдяки нарративам, які між собою конфліктують. Становлення культур відбувається через складний діалог між ними. У більшості культур, які досягли деякого ступеня внутрішньої диференціації, діалог з іншою (іншими) культурою (культурами) має скоріше внутрішній, ніж зовнішній характер щодо ставлення до самої культури.

Якщо ми визнаємо внутрішню неоднозначність і спірність сутності культур, то боротьба за визнання, яка веде до розширення демократичного діалогу, засудження виключності та ієрархічності культурного устрою, що

вже склався, може розраховувати на нашу підтримку. Культурологічні рухи можуть бути опозиційними і руйнівними тою мірою, якою вони мотивуються іншими імпульсами, ніж ті, що спрямовані на збереження традиційних цінностей. Дуже важливо зрозуміти, підтримуємо ми вимоги культурного порядку тому, що хочемо зберегти культури меншин у ліберальній демократичній державі, чи тому, що намагаємося розширити коло демократичної участі. На відміну від мультикультураліста, теоретик демократичного спрямування визнає, що у зрілих суспільствах політичне інкорпорування нових груп приведе, швидше, до гібридизації культурної спадщини на обох полюсах. Сучасні люди можуть обирати, чи підтримувати їм свої культурні традиції, чи їх руйнувати. Рівною мірою іммігранти можуть бути інкорпоровані в культуру більшої у ході процесів перетинання, розмивання чи пересунення кордонів між домінуючою і міноритарною культурами [4].

Таким чином, демократичне інкорпорування і збереження спадковості культур можуть і не бути взаємовиключними. Якщо усе ж обирати між ними, то, мабуть, слід поставити поширення демократичної участі і рівності вище за збереження культурних особливостей. Проте часто можна якоюсь мірою одночасно отримувати і те, і інше. Демократична рівність і узгоджувальні процедури цілком сумісні з експериментуванням у культурі та з новими правовими й інституційними формами, що супроводжують культурний плюралізм. Звертаючись до методів порівняльної культурології, лінгвістики і політології, беручи приклади зі сфери культурної політики в Іспанії, Нідерландах, Канаді, Туреччині, ми можемо відчувати, як одні й ті ж рухи і вимоги можуть мати в окремих країнах зовсім різний сенс і приносити неоднакові результати. З точки зору мультикультуралізму справедливість виникає у проміжках між подібними конфліктами і парадоксами. Немає шляхів, які б дозволяли легко замирити чи то в теорії, чи на практиці права індивідуальної свободи з правами колективного культурного самовираження. Знаходячи підказки в сучасних культурних конфліктах, які стосуються прав жінок і дітей, можна показати, як повне життя суспільства узгоджувальної демократії могло б з успіхом реалізувати можливість для максимального культурного самовизначення та забезпечення колективної справедливості на міжгруповому рівні.

Дискусія про культуру, яка відбувається сьогодні в академічних колах та за їх межами, викликає, на думку С. Бенхабіб, здивування, наскільки застарілим є попередньо накопичене ціннісне протиставлення між культурою і цивілізацією. На сьогодні переважає егалітарне уявлення про культуру, яке бере початок в соціальній антропології Б. Маліновського, Е. Прітчарда, М. Мід і К. Леві-Строса, які виступали з критикою європоцентричного розуміння культури [5]. Вони розглядали культуру як суму соціальних систем і порядків, які пов'язані з наділенням смислу, репрезентацією і символізацією. Слід зазначити, що вони мають власну, автономну, логіку, яка не зводиться до намірів тих, у чий діях і вчинках культура проявляється і відтворюється. Попередній контраст між культурою і цивілізацією, як і пов'язана з ним турбота з приводу масової культури, інколи знову виходять у цих дискусіях на поверхню. Проте частіше за все загальноприйнятий смисл автономії культури пов'язується з поняттям ідентичності.

Британська соціальна антропологія і французький структуралізм демократизують поняття культури, усуваючи цим його протиставлення поняттю цивілізація. Тим не менш, хоча протиставлення Гердером культури і цивілізації, як виявляється, мало відповідає цим новим підходам, ототожнення духу народу з проявами його культурної самобутності зберігає своє значення. У цьому розумінні багато чого в сучасній культурній політиці являє собою дивну суміш антропологічних поглядів на демократичну рівність усіх культурних форм самовираження і романтичного акцентування в дусі Гердера на унікальності будь-якої такої форми, яку неможливо усунути [6].

Чи то в політиці, чи то в засобах масової інформації, чи то в суді – усюди прийнято вважати, що в кожній групі людей є свого роду культура, що межі між цими групами і контури їхніх культур можна точно встановити і відносно легко описати. Окрім того, нам говорять, що такі культури і культурні різниці слід зберігати і передавати у спадок. Консерватори наполягають на тому, що культури потрібно зберігати, щоб тримати групи окремо одна від одної, бо змішування культур приводить до конфлікту і нестабільності. Таким чином, вони сподіваються уникнути “зіткнення цивілізацій” шляхом зміцнення політичних союзів, які суворо відповідають розподілу на основі культурної ідентичності (Хантінгтон), оскільки спроби подолати такий розподіл призведе-

дуть до змішування культур та безладдя [7]. Прогресисти ж, навпаки, стверджують, що культури необхідно зберігати, щоб позбавитися від домінування і шкоди, пов'язаної з несприйняттям та придушенням одних культур іншими.

Уявлення як консерваторів, так і прогресистів мають загальні помилкові епістемологічні засновки: 1) начебто культури являють собою чітко окреслену цілісність; 2) начебто культури відповідають групам населення і можливий незаперечний опис культури певної групи людей; 3) мовби навіть якщо культури і групи не повністю відповідають одна одній, якщо в межах однієї групи закладено більше однієї культури і більше однієї групи, які можуть мати одні й ті ж культурні риси, то це не є серйозною проблемою для політичного процесу і державної політики. Такі передбачення є тим, що, на думку С. Бенхабіб, має назву “спрощеної соціології культури” [9]. Відповідно до думки Т. Тернера [10] подібна точка зору несе в собі небезпеку зведення в абсолют ідеї культури як властивості етнічної групи чи раси; перетворення культур на самостійні сутності внаслідок надання дуже великого значення їх розмежуванню і особливості, а також надмірного упору на внутрішню однорідність культур в умовах, які потенційно виправдовують репресивні вимоги на користь підкорення спільним правилам. Слід відмітити, що ставленням до культури як до знаків групової ідентичності ця точка зору, як зазначає Тернер, створює тенденцію до фетишизації їх таким чином, що вони опиняються за межами досяжності для критичного аналізу.

Таким чином, слід наголосити, що значна частина сучасних суперечок у сфері політичної і правової філософії зумовлена такого роду помилковою епістемологією. Це має серйозні нормативні політичні наслідки стосовно того як, на нашу думку, потрібно відновлювати справедливість у стосунках між групами і як належить сприяти різноманітності та плюралізму в людському співтоваристві. Це можна пояснити схильністю до спрощеної соціології культури.

На нашу думку, емпіричне і нормативне розуміння культури слід сплести разом для того, щоб показати, як в рамках узгоджувальної демократичної моделі можна поєднати увагу до проблем культурної своєрідності та наслідування універсалістським принципам. Ми виступаємо проти спроб деяких теоретиків принести в жертву будь-яку культурну політику

чи нормативний універсалізм. Справа у тому, що модерністський погляд на культуру, який дозволяє побачити в ній сформований зміст, але такий, що заперечується, та універсалістська позиція узгоджувальної демократії доповнюють одне одного.

Слід зробити ще одне зауваження стосовно того, що певним чином витлумачений моральний і політичний універсалізм можна примирити з визнанням, повагою і демократичним обговоренням певних форм з врахуванням відмінностей між людьми. Поєднати повагу фундаментальних прав з чутливістю і сприйнятливістю до гендерних відмінностей, до відмінностей, що беруть витоки головним чином із загального способу життя і культурних традицій. Не стать, чоловіча чи жіноча, а культура є на передньому плані. Хоча слід зазначити, що між культурною строкатістю і гендерними особливостями існує глибокий і неминучий зв'язок.

Список використаних джерел

1. *Havel V.* A Conscience Slumbers in Us All: Commencement Speech at Harvard University, 1995, June 8, CYK National News Wire.
2. *Yully J.* Strange Multiplicity: Constitutionalism in an Age of Diversity, Cambridge: Cambridge Univ. Press.
3. *Бенхабіб С.* Притязання культури. Равенство и разнообразие в глобальную эру : пер. с англ. / С. Бенхабиб ; под ред. В.И. Иноземцева. – М. : Логос, 2003. – С. 59.
4. *Zolberg A.* Why Islam is Like Spanish: Cultural Incorporation in Europe and the United States // *Politics and Society*, vol. 27, no.1, March.
5. *Кучменко Е.М.* Духовна спадщина як історико-культурний і соціально-політичний вимір / Е.М. Кучменко. – К : Слово, 2004. – 315 с.
6. *Кучменко Е.* Сучасні тенденції міжкультурного спілкування / Е. Кучменко, Б. Кучменко // *Актуальні проблеми навчання та виховання людини з особливими потребами* : зб. наук. пр. – № 7 (9). – К. : Університет “Україна”, 2010. – С. 525–535.
7. *Joppke C., Lukes S.* Multicultural Questions. – Oxford: Oxford Univ. Press.
8. *Huntington S.* The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon and Schuster.
9. *Бенхабіб С.* Притязання культури. Равенство и разнообразие в глобальную эру / С. Бенхабиб. – М., 2009. – С. 23.
10. *Turner T.* Anthropology and Multiculturalism: What Is Anthropology That Multiculturalists Should Be Mindful of it? // *Cultural Anthropology*, vol. 8, no. 4. – P. 412.

Стаття надійшла 17.08.2011 р.